

DESPRE SEMANTIC ȘI CONCEPTUAL

Nina ZGARDAN

Abstract

Semantics has always been a cause of trouble for both linguists and philosophers. The author of this text is considering the relationship of semantics with concepts, topic also dealt with by L. Depecker. Is it necessary to separate the significant from the concept? What would be the best time to do it during the analysis? Where is the border line between these two items - the significant and the concept? What theoretical and practical advantages would there be?

Keywords: semantics, significant, concept, synonymy, terminology

Despre principiile teoriei clasice ale terminologiei și lacunele acesteia s-a scris mult în ultimele decenii. Aceste principii orientate spre conceptual excludeau din start alte modalități de studiere a terminologiilor. Așa se face că, până nu demult, rămâneau pe dinafară aspecte importante cum ar fi funcționarea termenilor în text și interpretarea lor lexico-semantică, abordarea socio-comunicativă și diacronică, studierea nivelurilor de limbă în terminologie și tratarea sinonimiei / polisemiei / omonimiei terminologice etc.

În ultimii ani, prin efortul terminologiilor de orientare nouă (L. Depecker, Ph. Thoiron, M. T. Cabre, F. Gaudin, M. L. Slodzian, S. Gentilhomme, C. Boisson ș.a.), terminologia clasică conceptuală devine lingvistică, descriptivă, textuală. Și este în firea lucrurilor să fie așa, deoarece termenii nu constituie o clasă aparte în lexicul unei limbi, ci un subansamblu al acesteia (1). Și cuvintele, și termenii sunt unități lexicale care fac parte din aceleași clase funcționale, au același „comportament” morfosintactic și se supun aceluiași procedee tradiționale de formare. Însă cel mai important lucru constă în faptul că aceste unități lingvistice - termenul și cuvântul - își dezvăluie potențele semantice în toată plenitudinea doar în text și situații de comunicare. De aceea împărtășim, de exemplu, punctul de vedere al lui M. T. Cabré și credem că unitățile terminologice și cele din lexicul general pot fi studiate după aceleași modele și tehnici lingvistice de cercetare (Cabré, 2000: 20-40).

Tratarea textuală a terminologiilor a scos la lumină fenomenul variabilității terminologice și cel al variabilității semantice care anihilează postulatul dogmatic: **un termen – un sens** (2). Însă, chiar dacă pledează pentru o abordare textuală a terminologiilor, specialiștii văd în mod diferit perspectiva cercetărilor legate de semantic. M. L. Slodzian, bunăoară, optează pentru o reinterpretare a conceptelor ca pe niște semnificate normate de

practicile discursive și cognitive, iar L. Depecker consideră că, în terminologie, importante sunt cercetările orientate spre raportul semn – semnificat – concept și separarea acestuia de semnificat în procesul de analiză (2000). Deși diferite, opțiunile cercetătorilor merită toată atenția, deoarece se readuce în discuție cea mai spinoasă problemă a lingvisticii, dar și a filozofiei - cea a relației semanticului cu extralingvisticul. Relația semanticului cu realitatea în toată complexitatea acesteia ridică multe probleme. Specialiștii se întrebă, de exemplu, dacă extralingvisticul se încadrează în domeniul semantic sau în ce măsură este implicată dimensiunea referențială în formarea sensului, la ce nivel și în ce mod se produce legătura sensului cu referentul etc. (Kleiber, 1999: 15-52). De exemplu, G. Kleiber ne îndeamnă să ne întrebăm dacă raportarea la extralingvistic trebuie sau nu integrată în analiza lingvistică postulând mai apoi că: „le sens est, au moins partiellement, tourné vers la référence, autrement dit, doit être décrit en termes qui préparent ou prédisent la référence” (Kleiber, 1999: 31). Autorul este de părere că trebuie a fi separat sensul de referent în procesul de cercetare. Necesitatea separării, susține Kleiber, este evidentă în cazul în care există expresii nesinonimice, dar care fac trimitere la unul și același referent. În susținerea punctului său de vedere, Kleiber reia următoarele exemple, devenite deja clasice – *Le vainqueur d’Austerlitz* și *Le vaincu de Waterloo* - care au același referent: *Napoleon*. Dacă expresiile lingvistice *Învingătorul de la Austerlitz* și *Învinsul de la Waterloo* ajung să aibă același referent e pentru că ele pun niște „conditions de vérité”, explică G. Kleiber. *Napoleon* a fost și învingătorul în bătălia de la Austerlitz și învinsul în cea de la Waterloo. Deci sensul se branșează la realitate prin intermediul unor condiții cerute de situație pentru ca (sensul) să fie fixat de o expresie lingvistică. Cu alte cuvinte, sensul trebuie descris ca pe o entitate care pregătește sau prezice referentul.

Influențat, desigur, de raționamentele filozofice din secolul trecut conform cărora sensul este autonom față de realitate, G. Kleiber își întitulează o parte din lucrarea indicată în felul următor: „Sens et référence: un couple à séparer” („Sensul și referința: o pereche de separat”) (Kleiber, 1999: 28-29). Pe parcurs însă, lingvistul demonstrează contrariul și recomandă semanticienilor să nu le fie frică de extralingvistic, să țină cont de tipurile de sens și de modul în care se produce legătura acestuia cu realitatea (3).

Trebuie menționat că multe din discuțiile purtate de specialiști sunt provocate de tendința de a demonstra specificitatea termenilor în raport cu unitățile lexicale din limbajul comun. Unii terminologi atribuie termenilor o semantică referențială, adică sensul lor este format doar din concept. Aceasta ar însemna că termenii nu ar face parte din limba naturală, nu ar funcționa la fel ca și cuvintele în diferite contexte discursive și sociale, nu ar fi și ei expuși la modificări semantice și, finalmente, ar trebui să acceptăm că în sensul termenilor ar lipsi semanticul, iar în unitățile din limba comună nu ar mai exista conceptualul. În lucrările mai recente, această excludere fie a semanticului, fie a conceptualului din sensul unităților

lexicale este combătută cu timiditate. L. Depecker ,de exemplu, acceptă existența conceptualului și a semanticului în sensul unităților terminologice, însă susține că, la nivel de analiză, este necesară separarea conceptului de semnificat. Cercetătorul consideră că această delimitare va avea o importanță fundamentală pentru terminologie, odată ce va deveni o disciplină care ar trata atât conceptul, cât și semnul luat în integritatea sa. Astfel s-ar putea descoperi noi fenomene lingvistice și cognitive și am restitui semnului, dar și conceptului ceea ce le aparține fiecăruia cu adevărat (2000: 119). L. Depecker vrea să demonstreze necoincidența conceptului cu semnificatul pornind de la principiul că termenul este format din „désignation et concept”. În susținerea postulatului său, conform căruia există diferență între semnificat și concept și că acesta nu se rezumă la semnificat, autorul compară structura conceptuală cu cea semantică, folosind exemple din limbile franceză și engleză. Faptul că, pentru același concept, ambele limbi folosesc semne lingvistice diferite, care, la rândul lor, exprimă semnificate diferite, constituie pentru cercetător un argument plauzibil în favoarea distincției conceptului de semnificat. Dar și descrierea relației hiperonim – hiponim deschide, după cum afirmă Depecker, calea spre stabilirea deosebirii dintre concept și semnificat, prin care se poate demonstra că semnificatele nu numai că nu descriu la fel conceptele, dar nici nu le decupează la fel (2000: 98). Autorul aduce următoarele exemple din engleză și franceză:

„Hiperonimul: *watercourse* – hiponimul: *river*”

„Hiperonimul: *cours d'eau* – hiponimele: *fleuve* și *rivière*”

La nivel de hiperonimie, se observă în ambele limbi coincidența între concept și semnificat, însă, la nivel de hiponimie, conceptului **river** îi revin două semnificate și deci două concepte în limba franceză – *fleuve* și *rivière*, ceea ce înseamnă, după Depecker, că, pe de o parte, există diferența între concept și semnificat, iar, pe de altă parte, conceptul nu se rezumă la semnificat. În caz contrar, susține autorul, decalajul dintre semnificatele celor două limbi nu ar exista. Dacă ar fi să acceptăm acest punct de vedere al lui Depecker, ar trebui să admitem și ipoteza că niciunul din semnificatele *fleuve – rivière* nu ar avea o formă lingvistică corespunzătoare și un concept corespunzător bine definit în limba engleză.

Chiar dacă în limba engleză nu există forme lingvistice care ar indica diferența dintre *râu mare* și *râu mic*, aceste fragmente ale realității există și ele se categorizează sub formă de concepte pe baza unor caracteristici fundamentale *apă / curgătoare / permanent / se varsă* la care putem adăuga și altele de suprafață (*mic, mare*) care, în mod real, aparțin obiectului într-o situație concretă (2000:108). Dacă plecăm de la realitatea lingvistică franceză, unde există două unități *fleuve* și *rivière* – nu putem afirma că, la nivel de concept și semnificat, nu ar exista echivalente în limba engleză. Pe baza conceptului *river*, se poate forma un concept complex prin asocierea unor trăsături de suprafață în baza percepțiilor spontane, empirice care

facilitează trimiterea la un obiect concret într-o situație concretă prin mijloace lingvistice suplimentare – *big river* pentru *fleuve* și *little river* pentru *rivière* – menite să lichideze niște goluri de ordin lingvistic și conceptual. Elementele *big* și *little* contribuie la elaborarea semnificatului și precizarea conceptului. Procedeu este comod, deoarece adjectivele, îndeosebi cele primare, grație bogăției de valențe, pot funcționa ca specificatori contextuali care corelează cu delimitarea obiectelor din aceeași specie în subspecii caracterizate din diferite puncte de vedere (mărime, caracter, adevăr etc.). Trebuie menționat că și L. Depecker amintește acest procedeu (2000: 100; 102) atunci când vorbește în lucrarea sa de termenul *bateau* (*vapor, navă*) a cărui definiție lingvistică ar demonstra coincidența conceptului cu semnificatul. Prin această afirmație, autorul sugerează că semnificatul își însușește conceptul, îl integrează în structura sa semic. Ele ar coincide și în cazul în care s-ar crea termenul *bateau intérieur* pentru *navigație interioară*, dacă semnificatul ar asimila integral caracterele conceptului sub formă de seme, mai afirma L. Depecker. În asemenea situație, ne întrebăm cum rămâne cu ipoteza, formulată chiar de el, conform căreia conceptual nu se rezumă la semnificat din cauza ambiguității, instabilității și exuberanței acestuia din urmă?

Pentru a demonstra că nu trebuie să confundăm conceptul cu semnificatul, L. Depecker recurge la analiza comparată a definițiilor unui semn lingvistic afirmând *a priori* că definiția din dicționarele de limbă descrie, în majoritatea cazurilor, semnificatul, iar cea din dicționarele de specialitate - conceptul.

În continuare, vom proceda și noi la o analiză a două definiții, una lexicografică și alta – terminografică a termenului *aer*.

Definiție lexicografică

1. AER Amestec de gaze care formează straturile inferioare ale atmosferei cuprinzând componenți permanenți (*oxigen, azot, gaze rare, dioxid de carbon*), *componenți variabili* (*vapori de apă și praf conținând substanțe minerale, cărbune, polen, microorganisme*), *componenți accidentali cu caracter local* (*hidrogen sulfurat și amoniac în locurile în care putrezesc resturi organice, monoxid de carbon și dioxid de sulf în zonele puternic industrializate*).

Definiție terminografică

2. AER Amestec de gaze care constituie atmosfera Pământului: *în accepție tehnică, amestecul de gaze definit ca mai înainte este folosit în scopuri tehnice (în camere de ardere ale motorului etc.) sau biologie (ventilație etc.).*

AER secundar: *Aer introdus în spațiul de combustie pentru reglarea temperaturii proceselor de ardere și uneori pentru arderea particulelor de combustibil și a produselor de ardere incomplet oxidate în zona principală de ardere.*

AER condiționat etc.

Pentru a crea o imagine de ansamblu, vom mai adăuga că, în dicționarul lexicografic, la acest articol, mai sunt incluși și alți termeni formați din cuvântul-cheie și diferite elemente explicative: *aer lichid*, *aer comprimat*, *aer condiționat*, în total 6 unități, după care urmează alte accepțiuni ale lexemului **aer** - *atmosferă*, *văzduh*; *climă*, *climat*; *înfățișare*, *aspect*, *mină* - care își găsesc expresia lingvistică prin axa intensiunii pe baza unor seme denotative caracteristice: *aer viciat*, *aer proaspăt*, *aer polar* etc.

În dicționarul terminologic, după definiția termenului-cheie **aer** urmează alți 14 termeni: *aer de baleiaj*, *aer de combustie*, *aer primar*, *aer secundar*, *aer condiționat* etc., toți fiind la intrări separate.

Din definițiile de mai sus, putem observa că cea lexicografică corespunde cu cea terminologică doar până în momentul în care încep detaliierile compoziției și utilizării aerului. La nivelul acestei porțiuni, structura conceptuală a termenului se regăsește în cea semicirculară și *vice versa*. În cazul acesta, mai putem noi oare afirma că diferența dintre descrierea lexicografică și cea terminografică este de natură doar conceptuală?

Dacă pornim de la principiul că termenii fac parte din lexicul unei limbi și că în tratarea lor se aplică aceleași metode lingvistice de cercetare, ne întrebăm dacă nu se insistă în mod exagerat asupra diferenței dintre definiția lexicografică și cea terminografică. Diferența ar fi mai degrabă una de suprafață: în dicționarele de specialitate definițiile termenilor derivați din termenul-cheie se dau ca intrări separate de parcă nu ar reprezenta un micro-sistem de elemente între care exista relații strânse (corelări semantice).

Ni se pare discutabilă și teza conform căreia ruptura dintre concept și semnificat se produce pe deplin în momentul în care acesta din urmă își arată exuberanța. Grație eflorescenței semnificatului și a instabilității acestuia au loc schimbări atât cantitative, cât și calitative, despre care, credem, nu se poate spune că nu mai au nimic comun cu conceptualul, că acesta nu se mai intersectează cu semanticalul sau că n-ar mai exista corespondențe între semele lingvistice și trăsăturile conceptuale.

Este important să amintim că, pe lângă reflectarea, abstractizarea și categorizarea obiectelor și fenomenelor realității, conceptele mai reflectă și procesul schimbărilor care au loc permanent. Conceptele nu sunt imuabile. Ele se modifică, trec unele în altele, evoluează. În caz contrar, ele nu ar reflecta adecvat realitatea.

Conceptele cristalizează cunoștințele și practicele din activitatea umană din care pot deriva noi concepte ale căror definiții se vor face prin extensiune (**aer** – *amestec de gaze care constituie atmosfera Pământului*) sau prin intensiune (**aer comprimat** – *aer produs de compresoare*,

la presiuni de la câțiva bari până la sute de bari). Observația e pertinentă doar dacă urmărim cu atenție ambele definiții ale lexemului *aer*.

NOTE:

1. Mai vezi: L'Homme, M.C., *La terminologie: Principes et techniques*. Les Presses de l'Université de Montréal, 2004, p.33

2. Noi am abordat acest subiect și cu alte ocazii. Vezi, de exemplu, N. Zgardan, A. Vartic „Terminologia între dogme și realitate” în *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică* (București, 13-14 noiembrie) 2007, p. 241-248. sau: „De la terminologia acontextuală la cea contextuală” în *Pro – Active partnership in creativity for next generation. Presses internationales polytechniques*, Brașov, 2007, pp. 851-852

3. Despre multitudinea de probleme legate de semnificat / concept și relațiile dintre aceste două entități - Vezi: H. Béjoint, Ph. Thoiron „*Le sens des termes*”, în *Le sens en terminologie*, Presses universitaires de Lyon, 2000, p. 8 – 11.

4. Despre efectele autonomizării sensului, vezi, de exemplu: Björn Larsson, „*Le sens commun ou la sémantique comme science de l'intersubjectivité humaine*” în *Langages* nr. 170, 2008, pp. 28-40. Autorul afirmă că separarea sensului de realitate a dus, pe de o parte, la incapacitatea lingvisticii de a explica în ce mod are loc trimiterea la realitate cu ajutorul limbajului, iar, pe de altă parte, a făcut ca statutul ontologic al sensului să devină unul din cele mai precare, lăsând în așa fel cale deschisă pentru subiectivism și relativism.

BIBLIOGRAFIE:

Béjoint, H. ; Thoiron, Ph., „*Le sens des termes*” în *Le sens en terminologie*, Presses universitaires de Lyon, 2000, pp. 8 – 11.

Cabré, M.T., „*Sur la représentation mentale de concepts: base pour une tentative de modélisation*” în *Le sens en terminologie*, Presse universitaire de Lyon, 2000, pp. 20 – 40

Depecker, L., „*Le signe entre signifié et concept*” în *Le sens en terminologie*, Presses universitaires de Lyon, 2000, pp. 86 – 127

Kleiber, G., „*Du sens. En général et en particulier*”, în *Problèmes de sémantique. La polysémie en question*, Presses universitaires du Septentrion, Paris, 1999

Larsson, B., „*Le sens commun ou la sémantique comme science de l'intersubjectivité humaine*” în *Langages*, nr. 170, 2008, pp. 28-40

L'Homme, M.C., *La terminologie: Principes et techniques*, Les Presses de l'Université de Montréal, 2004, 278 p

Slodzian, M.L., „L'émergence d'une terminologie textuelle”, în *Citato loco*.

Zgardan, N.; Vartic, A., „Terminologia între dogme și realitate”, în *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică* (București, 13-14 noiembrie) 2007, pp. 241-248

Zgardan, N., „De la terminologia acontextuală la cea contextuală” în *Pro – Active partnership in creativity for next generation*, Presses internationales polytechniques, Brașov, 2007, pp.851-852